

W. C. M. Wüstefeld, *De boeken van de Grote of Sint Bavokerk. Een bijdrage tot de geschiedenis van het middeleeuwse boek in Haarlem* (Hollandse studiën XXIV; Verloren: Hilversum, 1989, 152 blz., f40,-, ISBN 90 70403 25 0).

De stad Haarlem staat bekend als één van de meest belangrijke culturele centra in de Noordelijke Nederlanden in de middeleeuwen. Met een groot aantal bloeiende kloosters en een welvarende burgerij was er in deze stad een gunstige voedingsbodem voor artistieke ontwikkeling en productie. In deze studie wordt één aspect van deze ontwikkeling en productie, namelijk die van kerkeboeken voor de Sint Bavo, beschreven. Terwijl de rol van Haarlem in de geschiedenis van de boekdrukkunst telkens in de publiciteit is geweest, zijn de manuscripten, vervaardigd in deze stad, nauwelijks bestudeerd. Deze historische studie naar het Haarlemse boekenbezit, gestimuleerd door recent onderzoek van James Marrow naar Noordnederlandse miniatuurkunst, is dan ook bijzonder welkom. De schrijfster heeft voor haar onderzoek het archief van de Sint Bavokerk, aanwezig in het gemeente-archief van Haarlem, uitputtend bestudeerd. Desalniettemin zijn de gegevens over het boekenbezit van deze kerk fragmentarisch, schaars en vaak moeilijk te verbinden. Deze onderzoekshandicap heeft wellicht geleid tot de fragmentarische en wat onevenwichtige indeling van het boek in dertien, ongenummerde hoofdstukken, in omvang variërend van twee tot tien pagina's, en vijf bijlagen. Vele prachtige illustraties verbinden de tekst.

De boekenkamer of *libri* van de Sint Bavo, waarvan het bestaan met zekerheid bekend is vanaf 1245, moet al vroeg bestaan hebben. Voor het eerst wordt deze opgevoerd in de rekeningen in 1428. Over de lokatie en inrichting van de librerie is niets met zekerheid bekend, maar de schrijfster oppert terecht veronderstellingen hierover naar analogie met andere, meer bekende kerklibriën. Welke boeken bevonden zich in de librerie? Alleen de boeken die in de kerk in gebruik zijn geweest: liturgische boeken als evangeliaria, bijbels, missalen, antifonaria en gradualen. Een inventaris of register van de librerie is niet bekend en naar de exacte omvang van de bibliotheek kunnen we slechts raden. De omvang moet echter substantieel zijn geweest, gezien de 32 altaren in de kerk. Van slechts zes bewaard gebleven handschriften in de Haarlemse stadsbibliotheek is zeker dat zij in de Sint Bavo zijn gebruikt en zich in de librerie moeten hebben bevonden; van vier andere manuscripten kan slechts verondersteld worden dat zij voor de Sint Bavo bestemd waren.

De auteur bespreekt de twee meest interessante gevallen uit deze lijst: het oudste manuscript-fragment dat in verband met de Sint Bavalibrerie staat, afkomstig uit een missaal van ca. 1300 en het zogenaamde linnenweversmissaal, uit ca. 1400. Het laatste manuscript is belangwekkend vanwege zijn rijke illustraties. Het was in gebruik in de kerk rond 1410 en behoorde bij het Onze Lieve Vrouwe-altaar, in 1471 toegewezen aan het linnenweversgilde.

Meer gegevens hebben we over de Doekencollectie uit de vijftiende en zestiende eeuw, te meer daar de auteur boeken kan situeren op grond van penwerk en banddecoraties. Ook zijn gegevens bewaard met betrekking tot particuliere schenkingen. Het *pièce de résistance* is in dit verband een manuscript, dat zich nu in de Public Library in New York bevindt en dat misschien ooit door schenking in het bezit van de Sint Bavo is geweest: een rijk versierd *Graduale* uit 1493/1494 met onder meer verluchtingen van de beroemde Hollandse boekverluchter Jan Spierinc. Middels familiewapens, aanwezig in de codex, valt deze in Haarlem te situeren, maar de afbeeldingen van heiligen en de varianten in bepaalde litanieën wijzen veeleer op oorspronkelijke bestemming voor het augustijner klooster in Haarlem dan voor de Sint Bavokerk. Dat het boekenbezit van de Sint Bavo uiteindelijk meer aanleiding dan resultaat is van deze studie, blijkt met name uit de resterende informatie die het boek biedt: een hoofdstuk over opdrachten van de

kerkmeesters om aflaten te laten drukken en tot slot een hoofdstuk over de opdrachten van de kerkmeesters om kerkboeken te laten *schrijven* in het begin van de zestiende eeuw. Het boek wordt besloten met een mooie kleurkatern en vijf bijlagen met vermeldingen van boeken in de kerkrekeningen, een lijst van kerkmeesters betrokken bij het boekbedrijf, een lijst van munten, de vermeldingen van en over boeken in de kerkrekeningen van de Sint Bavo en tot slot een (voorlopige) inventaris van Haarlemse en Noordhollandse boeken in het Catharijneconvent (RMCC). Met name uit de vergelijking van de laatste twee lijsten blijkt het centrale probleem waarvoor de boekhistorica zich hier geplaatst zag: de kerkrekeningen bevatten vele vermeldingen van en over boeken en leveren daarmee schaarse doch interessante informatie over boekenbezit. Kortsluiting evenwel met het bestand van een moderne collectie blijkt vrijwel onmogelijk: van de 36 beschreven handschriften en 33 drukken uit het RMCC is geen enkel handschrift of druk met de Sint Bavoboekerij in verband te brengen. Gelukkig heeft de onderzoekster zich door de onmogelijke reconstructie van de Bavolibrije niet laten frustreren en veel waardevolle onderzoeksresultaten rondom de boeken van de Sint Bavo hier op fraaie wijze gepresenteerd.

K. Tilmans

R. Meischke, *De gothische bouwtraditie. Studies over opdrachtgevers en bouwmeesters in de Nederlanden* (Amersfoort: Bekking, 1988, 305 blz., f49,90, ISBN 90 6109 1977).

Onder deze titel is een vijftal opstellen van Meischke gebundeld ter gelegenheid van zijn afscheid, eind 1988, als hoogleraar in de architectuurgeschiedenis aan de rijksuniversiteit van Leiden. Het oudste, 'Het architectonisch ontwerp in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen en de zestiende eeuw', verscheen in 1952, 'Drie kerken van Rutger van Kampen', dateert van 1964, 'Huizen en keuren', hier aangevuld en uitgebreid, van 1975, 'Reizende bouwmeesters en Brabantse handelsgothiek' van 1987, terwijl het op één na langste opstel, 'Het steenhoudersvak, de mensen achter de gothiek', niet eerder werd gepubliceerd.

Het is een goede gedachte geweest juist deze artikelen uit de omvangrijke bibliografie van Meischke, die achterin het boek is opgenomen, te kiezen: zij vertonen een sterke samenhang in thematiek (goed weergegeven in de titel), benadering en vraagstelling. Niet de gebouwen zelf vormen de belangrijkste geschiedbron voor de auteur, maar de veelal — zij het zeer verspreid — gepubliceerde, geschreven en getekende bronnen: rekeningen van steden en kerken, contracten, keurboeken en andere rechtsbronnen, gecombineerd met de schaarse overgeleverde bouwtekeningen vanaf de late middeleeuwen. Schrijver verloochent in zijn architectuurhistorisch werk zijn achtergrond van in Delft gevormd architect niet. Het architectonisch ontwerpen staat in zijn beschouwingen centraal: het gaat hem om de structuur van het bouwvak en om de verschillende fasen die een ontwerp van de eerste bouwgedachte en het eerste getekende ontwerp tot de vaak over vele decennia uitgestrekte uitvoering doorloopt. Vanuit die problematiek komt hij als vanzelf met de economisch-historische kanten van het middeleeuws bouwbedrijf in aanraking; hij toont bijvoorbeeld overtuigend aan, dat een economisch gegeven als de export van natuursteen uit de Zuidelijke Nederlanden vanaf de vijftiende eeuw (bijvoorbeeld door de familie Keldermans) tot export van bouwstijl en -vormen leidde: de in parochiekerken van Hollandse steden toegepaste uniforme pijlers met koolbladkapitelen noemt hij treffend 'ronde handelszuilen uit Brabant'. De leiding van de stijlontwikkeling lag niet meer in handen van de architecten van de grote kerkelijke bouwloodsen, zoals van de dom van Utrecht,